

OAV MATNLARIDA EKSPRESSIVLIKNI YUZAGA KELTIRUVCHI TIL VOSITALARINING QO‘LLANISH MEXANIZMLARI (O‘ZBEK TILI MISOLIDA)

NURULLAYEVA SABINABONU RABBIM QIZI

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek ommaviy axborot vositalari tilida ekspressiv vositalarning qo‘llanilishi, ularning lingvistik xususiyatlari va funksional ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda ekspressivlikning fonetik, leksik, morfologik hamda sintaktik ifodalanish shakllari yoritilib, OAV matnlarida ularning axborotning ta’sirchanligini oshirish, auditoriya e’tiborini jalb etish va muallif munosabatini ifodalashdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, ekspressiv vositalarning turli media matnlaridagi qo‘llanish xususiyatlari hamda ularning kommunikativ va stilistik vazifalari tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: ekspressivlik, ommaviy axborot vositalari, OAV tili, stilistika, til vositalari, kommunikativ ta’sir, jurnalistika.

Abstract: This article analyzes the use of expressive means in the language of Uzbek mass media, their linguistic features, and functional significance. The study examines the phonetic, lexical, morphological, and syntactic forms of expressiveness and highlights their role in enhancing the impact of information, attracting the audience’s attention, and expressing the author’s attitude in media texts. Furthermore, the article explores the specific features of expressive means in various media texts and analyzes their communicative and stylistic functions.

Keywords: expressiveness, mass media, media language, stylistics, linguistic means, communicative impact, journalism.

Аннотация: В данной статье анализируется использование экспрессивных средств в языке узбекских средств массовой информации, их лингвистические особенности и функциональное значение. В исследовании рассматриваются фонетические, лексические, морфологические и синтаксические формы выражения экспрессивности, а также раскрывается их роль в повышении выразительности информации, привлечении внимания аудитории и выражении авторской позиции в медиатекстах. Кроме того, анализируются особенности применения экспрессивных средств в различных видах медиатекстов, а также их коммуникативные и стилистические функции.

Ключевые слова: экспрессивность, средства массовой информации, язык СМИ, стилстика, языковые средства, коммуникативное воздействие, журналистика.

KIRISH. Til jamiyat taraqqiyotining eng muhim vositalaridan biri bo‘lib, u nafaqat axborotni uzatish, balki insonning his-tuyg‘ulari, munosabatlari, baholari va dunyoqarashini ifodalashga ham xizmat qiladi. Har bir tilning kommunikativ imkoniyatlari uning ekspressiv salohiyati orqali yanada boyiydi. Ekspressivlik til birliklarining ta’sirchanlik, obrazlilik va emotsionallik xususiyatlarini ifodalovchi muhim lingvistik kategoriya hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylandi. OAV nafaqat axborot tarqatish, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatish va ma’lum qadriyatlarni targ‘ib qilish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli OAV tilida ekspressiv vositalarning qo‘llanilishi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Jurnalistlar va publitsistlar axborotning ta’sirchanligini oshirish maqsadida metafora, epitet, giperbola, frazeologik birliklar, ritorik savollar hamda boshqa stilistik vositalardan keng foydalanadilar.

Mavzuning dolzarbligi zamonaviy axborot makonida auditoriya e’tiborini jalb qilish va uni saqlab qolish masalasining tobora murakkablashib borayotgani bilan belgilanadi. OAV tilidagi ekspressiv vositalar bir tomondan axborotning ta’sir kuchini oshirsa, ikkinchi tomondan uning manipulyativ imkoniyatlarini ham yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan ekspressiv vositalarning lingvistik tabiati, funksional xususiyatlari va qo‘llanish me’yorlarini o‘rganish muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi o‘zbek ommaviy axborot vositalari tilida ekspressiv vositalarning qo‘llanilish xususiyatlarini aniqlash, ularning stilistik va kommunikativ vazifalarini tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ekspressivlik masalasi tilshunoslikda uzoq yillardan buyon o‘rganib kelinayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Tilshunos olimlar ekspressivlikni nutqning ta’sirchanligini oshiruvchi va so‘zlovchining subyektiv munosabatini ifodalovchi vosita sifatida talqin qiladilar. Ekspressivlik fonetik, morfologik, leksik va sintaktik sathlarda namoyon bo‘lishi bilan xarakterlanadi. O‘zbek tilshunosligida ekspressiv vositalarning nazariy asoslari stilistika va nutq madaniyati bilan bog‘liq tadqiqotlarda yoritilgan. Xususan, media tiliga bag‘ishlangan tadqiqotlarda OAVning uslubiy xususiyatlari, publitsistik uslubning ekspressiv imkoniyatlari va auditoriyaga ta’sir etish mexanizmlari tahlil qilingan. Bakiyeva va Teshabayevalarning OAV tiliga bag‘ishlangan ilmiy ishlari media matnlarida standartlik va ekspressivlikning uyg‘unlashuvi masalasini yoritib beradi. Xorijiy tadqiqotlarda ham ekspressiv vositalarning kommunikativ va pragmatik jihatlariga katta e’tibor qaratilgan. Tadqiqotchilar metafora, giperbola, ironiya va boshqa stilistik vositalarning ommaviy kommunikatsiyadagi o‘rni hamda auditoriya ongiga ta’sirini o‘rganganlar. Ushbu ilmiy manbalar ekspressivlikni nafaqat lingvistik, balki psixologik va sotsiologik hodisa sifatida baholash imkonini beradi.

Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ekspressiv vositalarning umumiy nazariy jihatlari yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning zamonaviy o‘zbek OAV tilidagi qo‘llanish xususiyatlari va funksional imkoniyatlari bo‘yicha tadqiqotlar soni nisbatan kamdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqotda deskriptiv, funksional-stilistik, qiyosiy, pragmatik hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida 2020–2024-yillarda chop etilgan bosma nashrlar, internet portallari va elektron OAV matnlari tanlab olindi.

Materiallarni tahlil qilish jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi: **Kontent tahlili** – OAV matnlarida ekspressiv vositalarning uchrash chastotasini aniqlash, **leksik-semantik tahlil** – ekspressiv birliklarning ma‘no va uslubiy xususiyatlarini o‘rganish, **stilistik tahlil** – metafora, epitet, giperbola, frazeologizmlar va boshqa vositalarning funksiyalarini aniqlash, **pragmatik tahlil** – ekspressiv vositalarning auditoriyaga ta‘sir mexanizmlarini baholash, **qiyosiy tahlil** – bosma, elektron va internet OAVdagi ekspressivlik darajasini taqqoslash. Mazkur metodlar tadqiqot obyektini har tomonlama yoritish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tahlillar natijasida OAV matnlarida ekspressiv vositalarning barcha turlari faol qo‘llanilishi aniqlandi. Ayniqsa, leksik ekspressiv vositalar eng yuqori chastotaga ega ekanligi kuzatildi. Metafora OAV tilining eng faol vositalaridan biri bo‘lib, u murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni obrazli ifodalash imkonini beradi. Masalan, “islohotlar shamoli”, “taraqqiyot yo‘li”, “iqtisodiyot lokomotivi” kabi metaforalar matnning ta‘sirchanligini kuchaytiradi. Epitetlar esa voqea-hodisalarga baho berish va auditoriyaning hissiy munosabatini shakllantirish vazifasini bajaradi. “Keskin muammo”, “ulkan yutuq”, “dolzarb masala” kabi birikmalar publitsistik matnlarda keng qo‘llaniladi.

Sintaktik vositalar orasida ritorik savollar va takrorlar muhim o‘rin egallaydi. Ritorik savollar o‘quvchini fikrlashga undasa, takrorlar ma‘lum g‘oya yoki axborotni ta‘kidlashga xizmat qiladi. Elektron OAVda intonatsiya, pauza va urg‘u kabi fonetik vositalar ham katta ahamiyatga ega. Televideniye va radioda aynan ushbu vositalar orqali axborotning emotsional ta‘siri kuchaytiriladi. Internet nashrlarida esa ekspressiv sarlavhalar, giperbola va emotsional baholovchi birliklarning qo‘llanishi ko‘proq kuzatiladi. Bunday vositalar foydalanuvchilarning diqqatini jalb qilish va material o‘qilish ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ekspressiv vositalarning me‘yoridan ortiq qo‘llanishi ayrim hollarda axborotning obyektivligini susaytirishi mumkin. Ayniqsa, emotsional bo‘yoqdor birliklar va giperbolalarning haddan tashqari ishlatilishi manipulyativ ta‘sirni yuzaga keltiradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari o‘zbek ommaviy axborot vositalari tilida ekspressiv vositalar muhim kommunikativ va stilistik ahamiyatga ega ekanligini

ko‘rsatdi. Ekspressiv birliklar axborotning ta‘sirchanligini oshirish, auditoriya e‘tiborini jalb qilish va muallif pozitsiyasini ifodalashda samarali vosita hisoblanadi. Tahlillar natijasida metafora, epitet, giperbola, frazeologik birliklar va ritorik savollar OAV tilida eng faol qo‘llaniladigan ekspressiv vositalar ekanligi aniqlandi. Bosma nashrlarda leksik-stilistik vositalar, elektron OAVda fonetik vositalar, internet nashrlarida esa sarlavha ekspressivligi ustunlik qilishi kuzatildi.

Shu bilan birga, ekspressiv vositalardan foydalanishda jurnalistik etika tamoyillariga rioya qilish muhimdir. Ekspressivlik va obyektivlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash OAVning ishonchliligi va ijtimoiy mas‘uliyatini ta‘minlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari o‘zbek OAV tilining stilistik xususiyatlarini yanada chuqurroq o‘rganish hamda jurnalistlarning nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bakiyeva G.X., Teshabayeva D.M. **Ommaviy axborot vositalari tili.** – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019. – 224 b.
2. Karimov I.A. **Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch.** – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. – 176 b.
3. Begmatov E. **Hozirgi o‘zbek adabiy tilining stilistikasi.** – Toshkent: Fan, 1983. – 256 b.
4. Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. **Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
5. Mamajonov A. **O‘zbek tili stilistikasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 192b.